
Géczi János

RÓZSÁK ÉS VERSEK

ELŐSZÓ

Meg lehet-e írni egyetlen növény, a rózsza szempontjából azoknak az embereknek a történetét – illetve történeteit –, akiknek a civilizációja Európa, Ázsia és Észak-Afrika mediterráneumában született meg? Miként az étert keresztül-kasul szabdaló hullámok megszólalnak vagy mozgóképpé válnak, ha kinyitjuk azt a készüléket – a civilizációs javak közé tartozó eszközök egyikét –, amelyet rádiónak, televíziónak nevezünk, s amely – helyezzük bárhová is – képes hanggá vagy képpé alakítani a világot, úgy a rózsáról s a rózsza használójáról is ismeretek tömegéhez jutunk-e, ha egy rosoid masinát hozunk működésbe s kitartóan használjuk?

Ez a szöveg, amely *A rózsza kultúrtörténete* címet viseli, az i. sz. előtti 2. évezred és a 18–19. század közötti korszakok kultúráiban szerephez jutó rózsák s a hozzájuk hol erősen, hol lazábban fűződő botanikai alapú, vagy arról éppen merészen lemondó nézetek, önmagukban is érdekes rózsaképek történetét tekinti át és fejt ki. Ugyanakkor érinti a megelőző s az azt követő időszak rózsaképzeteit is: azonban előbb a forráshiány, utóbb a forrásbőség az, ami némileg elhomályosítja a virágra szegeződő tekintetet. E vizsgálódás szempontja kettős: botanika- és szimbólumtörténeti irányultságú, újdonsága, sajátossága talán éppen e kettőslátás, e perspektivakettőzés. E két, szüntelen összevillanó megközelítés összevetése és ötvözése újabb és újabb termékeny kérdéseket vetett fel, s ez az eddig kevésbé hasznosított aspektus ahhoz is elvezetett, hogy azt a tágabb, művelődéstörténeti közeget is megkeressük, amelyben kirajzolható a rózsának és képzeteinek civilizációs tartalma és hasznosulása.

Történeti áttekintésről van szó: amelyben sokkal érdekesebbek a nyílt és rejtett összefüggések, mint maga – az amúgy élvezetes – rózsajelkép-vadászat. Hogyan formázódik meg egy később folytatásra találó örökség? A hagyományból hogyan válnak ki a jelképek, s miként lesznek azokból úgy az újabbak, hogy közben a folyamat szerveződése is nyilvánvalóvá válik? A megszületett jelképeket s feltáruuló szerveződési elveket menten felülírja az ismét csak hagyománnyá jegecesedő eredmény – ennek a jelentésalakulási folyamatnak a megértéséhez pedig a filozófia, az esztétika, a

társadalom gondolkodás- és mentalitástörténete nyújt segítséget, illetve annak a praxisnak a vizsgálata, amelyet az élettudomány-történet foglal magába. Ez utóbbi valójában az ökológia-, az agronómia-, az orvoslás-, a táplálkozás- és a botanikatörténet tárgykörébe tartozik. Olyan történeti jegyeket mutató vizsgálatra törekedtünk, amelyben egy, az egyedül az emberre jellemző s társadalmi összjátékot igénylő jelenség – a szimbólumképzés – szüntelenül szembesül a társadalom tagjait alapvetően meghatározó, biológiai-ökológiai jellegű, ugyancsak összetett tevékenységgel. A rózsatörténet alakulása úgy fest, a köznapi tevékenységek mentén a legérthetőbben elmondható, s az ember *önfenntartása* és *fajfenntartása* az a két csomópont, amely körül a virághoz fűződő képzetek leginkább mintázatba rendeződnek. A felvázolt narratívához pedig az intézményes kultúráközvetítés sajátosságainak vizsgálatával jutunk el, némelykor viszont éppen az intézményen kívüli ismeretátadás kevésbé kanonizált mechanizmusainak kimutatható, illetve lehetséges jelentőségére hivatkozunk.

A rózsáról és jelképeiről számos, általam is felhasznált áttekintés és jó néhány hasznosan forgatható, terjedelmes bibliográfia jelent már meg, botanikai és szemiotikai aspektusaikról érdekes tudományos közlemények születtek – amelyek sorát magam is gyarapítottam. Nélkülük meg sem lehetett volna kísérelni az összefoglalást, és arra sem nyílt volna lehetőség, hogy – néhány elv következetes bevezetése után – a rózsai eseménysor történetté rendeződjön. Nem jelentenek újdonságot azok a források, amelyekből a rózsahistória elbeszélése táplálkozik. Azok a mítoszszemek, legendák, sentenciák, bölcselkedő megállapítások, mesék, régészeti adatok, filozófiai, teológiai, pedagógiai és egyéb tudományos közlemények, amelyekből ez a történet kibontakozik, a szakemberek előtt egytől egyig mind ismertek. Legfeljebb nem az itt körvonalazott problémátörténeti szempontok szerint volt szokás a rózsahivatkozásokat kiemelni, hiszen a forrásokra támaszkodók komolyabb és nehezebb céljaik megvalósításakor nem ezt vállalták feladatul.

A rózsatörténet egészen másnak látszik, ha egy római vagy egy olvasni nem tudó barbár – gót, gall, frank vagy hun - figyeli, másként, ha moszlim vagy keresztény ügyel a kertészeti praxisra vagy a materializáló mondatokra, továbbá különbözik akkor is, ha azokba egy pápista avagy ortodox hívő, illetve római katolikus vagy a reformáció hitelveit követő pillant bele. S mindegyikük rózsáit másként érti az, aki a hajdani világképek rájuk vonatkozó, értelmet föltáró utasításait nem ismeri. Az *európainak nevezhető civilizáció kulturális megosztottságai szinte összeilleszthetetlen darabokra törnek e históriát, ha nem kínálná magát narrátorként a rózsá: a növény, amelyről oly sokféleképpen beszélnek, mindenkor állandó, ezért kitűnő viszonyítási pont. Négy kulturális hasadás az, amely leginkább tagolja virágunk történetét: mégis*

időben ezek azok az események, amelyek leginkább megmagyarázzák, miért és hogyan marad, így vagy úgy, jelen a rózsza.

A rózsza már jelen van az európai kultúrában, amikor a mediterrán medence leválik a keleti világról, s amikor a görögök a Perzsa Birodalomtól elhatárolódnak, majd magukévá hódítják: kétséget kizárva s minden ízében keleti származék, de a hellenizmus úgy ismer rá, mintha mindenkor a sajátja lett volna. Az oikumené, a „lakott terület” pompás, sok mindenre használható és fel is használt növénye, amelyre a világ többi részének nem igen mutatkozik igénye. A 7. század népeisége, amikor Dél és Kelet a mohamedán, Nyugat és Észak a keresztény fennhatóság alá kerül, egyazon gazdag rózszaörökséggel rendelkezik, amely aztán éppen a földrajzi-ökológiai bázison, de a világképek útmutatása szerint élesen különbözik. Ott a tudás, itt a hit vallásának a szimbólumnövénye lesz, s az önazonosságát kétféle, buzgón megválogatott és elsajátított múltkép formázza tovább. A keresztény világban, a 10–13. században véglegessé vált, latinok és bizánciak közötti skizma a rózsát a nyugatiaknak juttatja, holott, a Mária-tisztelet kialakítása okán a keletiek is jogot formázhattak volna rá. A mariológia erőteljesen formázza át a katolikus rózsát, s éppen a Szűz alakjának protestáns háttérbe vonása oldja fel a virág erőteljes kontúrjait a 16. század protestantizmust vállaló népeiségében.

A rózsza a magas- és a népi kultúra alakulataiban, hol szoros kapcsolatban, hol egymástól függetlenül él – akkor, amikor mindkettőből fennmaradtak s összevethetőek a források. A moszlim, az ortodox, a katolikus és a protestáns örökség keveredő részeként is formázódik a rózsahagyomány, amely az ázsiai kultúrák, majd a kezdeti globalizáció virághagyományai és -értelmezései előtt sem zárkozhat el.

Fernand Braudel beszél arról, hogy a növényi alapanyagú táplálkozás s az ezt kiszolgáló gazdálkodás jellemzi a korai és a kifejlett mediterrán társadalmat, s megemlíti, hogy a gabona, az olajfa és a szőlő ilyen rendeltetéshez jutó növény. A szaktekintély ezeket a térség alapvető civilizációs élőlényeként tekinti. Az élelem megszerzésének stratégiája mentén tágítva a kört, láthatjuk, hogy abban a néhány száz élőlényfajt magába foglaló – általunk a civilizációs állatok és növények összességének nevezett – halmazban, amelynek elemei bármilyen, egyedüli vagy összetett szerephez jutottak az időszak népeisége életében, rózsánk is benne foglaltatott. Ámbár ez nem elégséges megokolás arra, hogy a kulturális szerephez jutó és azt teljesítő rózsza évezredekken keresztül meg is maradjon, hiszen számos élőlény használata nem élte túl a társadalmi alakulatok, illetve a művelődési korszakok váltakozásait.

A rózsza-növény kötődését az emberhez három használati mód elkülönülése és váltakozó mértékű együtt járása segítette, s ez önmagában is előmozdította – és

folytonosan lehetővé tette -, hogy a szimbólumképzés folyamatába kerülhessen. E három használati mód a *táplálkozási, a higiéniai-medicinális és a kultikus.* A *kultikus-vallási* praxis a rózsát nagyon korán bevonta a szimbolikus gondolkodás leghatékonyabb eszköztárába, itt nyert értelmei és az értelmezés módszerei pedig visszakerültek a *táplálkozási,* továbbá a *higiéniai-medicinális* használatba, s ezeket is átszínezték. A rózsa és a rózsajelképcsoport azon feltűnően kevés élőlény s jelalakzat egyike, amelyek az európai és testvér-kultúrák kezdetétől a mai napig jelen maradtak, annak ellenére, hogy vezető szerep nem tulajdonítható nekik. Ez a tény már önmagában is elegendő lenne egy rózsa-aspektusú civilizációtörténet megszületésére. Hiszen a rózsa, állandó háttérszereplőként, szüntelen kommentálja és referálja a fő történetet: az ember históriáját.

A botanikatörténészek szerint a kb. 120 rózsafaj közül négy-négy, egymástól különböző rózsafaj *civilizációs jelenléte* igazolható Európában, illetve Ázsiában. Az európainak mondott négy rózsafaj a korai és a kifejlett mediterrán civilizáció négy növénye – s valójában Kis-Ázsiából ismert. Az ázsiai kontinensről származó csoport európai megjelenése s kertészeti felhasználása csupán az újkorban következik be. A rózsahasználat a Földközi tenger keleti térségéből terjed át – a kulturális centrum nyugatabbra, majd északabbra kerülésével egyidejűleg – Európában, s majd onnan, a fehér ember inváziójával a többi földrészre. Miként valamennyi, az ember civilizációjába bekerülő élőlénynek, a négy kiválasztódott kisázsiai és európai rózsafajnak a használatba kerülését és abban megtartását is a táplálkozási, a medicinai-higiéniai és a kultikus-vallási gyakorlatok eredményezik és interpretálják.

A rózsa ökológiai, környezeti igényei, botanikai sajátosságai nemcsak eredeti termőhelyére utalnak, de mederben tartják legtöbbször a magáról a növényről szóló képzetek árját is. E fénykedvelő, késő tavaszban-kora nyárban virágzó, színes és illatos virágú, epidermisképleteivel szűrős élőlény karakteres növénye a mediterrán térségnek: nem csoda, ha *a Nap, a világosság, és a fertilitás szimbólumai* közé kerül. S ott, minden darabja jelentéssé alakul. S a kijelölt, *a hélioszi-apolloi fényre* – majd szellemre és tudásra – hivatkozó, valamint az *aphroditéi-venuszi termékenységre* rámutató két jelkép-fejlődési útvonal mindvégig használt marad, korokon és térségeken át vezet. Tehát a rózsanarratíva bonyolult szövevényéből, számos cselekményszála közül kettőt, *a fényjelkép útját és a termékenységjelkép útját* már itt, előre kiemelhetjük.

Ha egészen közel hajolunk virágunkhoz, akkor a rózsa, mint *forma* hihetetlenül sok, művelődési korszakoktól függő értelemmel is bír, s ezek vizsgálata – azon kívül, hogy töprengést igényel és szórakoztató – *lebilincselő, saját, belső olvasattal rendelkezik az emberi civilizációról.* S ugyan ez a belső olvasat

gyakran más-más szerzői hangot imitálva hangzik fel, s hol Homérosz, hol Caius Plinius Secundus, hol Sevillai Isidor, hol mások szavaival beszél a rózsza köznapi hasznáról és termesztéséről, a rózszaolajról, etimológiai rokoníthatóságáról, vagy éppen tüskéi, sziromszíne értelmeiről, *egyetlen enciklopédiájának mondatait dünnnyögve*, amelyhez bőséges, sokszor a végtelenségig elindázó, a múlt reprodukálását legtöbbször az innovációnál fontosabbnak sejtető kommentárok tartoznak. Ámbár szépséges növényünk máskor arról is képes szót ejteni, hogy a 'forma' fogalma alapvetően mást jelent az egyházatyák számára, mint a skolasztikusoknak vagy a humanistáknak. Így aztán olyan gondolkodástörténetileg magyarázatra szoruló jelenségekkel találkozunk, amelyekben a különböző művelődéstörténeti korszakból származó, egymással azonosnak talált textusok valójában eltérő jelentésű, megtévesztő szöveghomonimák.

A rózsza azon kevés élőlény egyike, amely, ha másként nem is, de korszaktól független, illetve korszakfüggő szimbólumaiban az európainak látott kultúrkörben, a korai kezdetektől napjainkig jelen maradt. Alig találunk hozzá hasonló folytonossággal megmutatkozó – alapjában nem táplálékforrásul szolgáló – növényt, olyat pedig semmi esetre sem, amely vele összevethető, gazdag jelképekké formálódott volna.

Umberto Eco különös regénye, a *Il nome della rosa* 1980-ban jelent meg. A szépíróként hirtelen híressé vált tudós szerző 1983 júniusában – bármiféle önmagyarázatot eleve elutasítva – az *Alfabeta* lapjain munkájáról széljegyzeteket tett közzé. A címadás okaként egyetlen ötletet nevez meg: „...mert a rózsának, mint szimbolikus képnek, annyi a jelentése, hogy már-már semmit sem jelent...”¹ Eco nagyszerű és példás dolgozata mellékesen sem vállalja, hogy magáról a rózsáról értekezzen, hanem – mint a szimbólumok kiterjedt családjába tartozó virág maga is a legtöbb beszédhelyzetében – egyetlen jelképét emeli fel. Ha a rózsza nem a maszkként elébe tolakodó jelkép mögül beszél, hanem tökéletesen azonosul a magára öltött szereppel, akkor legelőször vagy arról szól, hogyan is kerülhetett a képletességet rejtegető vagy hangsúlyozó helyzetbe, vagy azokról a folyamatokról, melyek révén, még mint élőlény, részesévé vált az emberi civilizációnak. *Vele és általa, végtére is, az ember mond el magáról egyet s mást.* Ha a rózsza évezredek át felszínen marad, s nem is mellékes figuraként, akkor a történelmi hasadások okai rá nem teljesen, vagy kevésbé érvényesek? Bár ezeknek rajta is megjelenő következményei lesznek: értékelésének alapvető indoka a kulturális terek öndefiniáló sajátosságaitól független. Olyan funkcióval rendelkezhet, amelynek teljesítésére bárhol képes, s oka az ember természetéhez való viszonyától függ.

A rózsza és szimbólumai sorsának párhuzamos tárgyalása, a metodológia termékeny kitágításán túl, amely az interdiszciplinárisághoz vezetett,

koncepcionális és részeredmények gazdagodását tette lehetővé. Érthetővé formázott olyan jelenségeket, amelyeket előzőleg figyelemre sem méltattak, illetve tétován kezeltek a kutatók. Elfogadható vagy mély értelmű magyarázat kínálkozik arra, hogy a minoszi kultúrából fennmaradt – egyébként első európai – rózsábrázolás miért olyasféle, amilyen. Megvilágosodik, hogy hogyan lehetséges, hogy az i. e. 2. évezred elején készült knosszoszi freskón oly virágos növények láthatók együtt egy kertben, amelyeknek a környezeti és ökológiai igénye, de még virágzásuk ideje sem azonos. Efféle talányos kérdésekre kaphatunk választ: mi az oka, hogy a kereszténység ereklyekultuszának egyik forrponjtján Nagy Károly holtában is tovább növekvő körme és haja az uralkodó szentségének bizonyítéka; mi az oka, hogy a kereszties hadjárat egyik lovagja, a flandriai Róbert gróf 1097-ben feleségének, Klemenciának a Szentföldről, egyebek mellett, Szűz Mária tisztelettel övezett hajának tincsét küldi haza. S e hajfürt tisztelete miként függhet össze azzal, hogy V. Thibaut, Champagne grófja 1240-ben, kalandos úton, egyetlen, illatos virágot termő – utóbb Province nevet viselő – rózsatövet hoz magával? S mindehhez milyen háttéradatokkal szolgál Claivaux-i Szent Bernát krisztológiába beépített Mária-tisztelete és misztikája? Miként a halott némely testrésze, a jelképek egy ideig akkor is tovább nőnek, amikor elvesztették élő kapcsolatukat létrehozójukkal, máskor pedig már akkor körvonalazódnak, amikor a tárgy, amelyet testi és vagy szellemi értelemben ékíteni fognak, még teremtés előtti állapotban létezett. A provincei rózsából patikáriusok rózsája lesz, s a vallási szempontokkal mélyen átítatott orvoslás szerévé válik, s onnan nemcsak a népi gyógyászatba kerül, de a szakrális és profán ábrázolások erkölcsi értelemmel rendelkező, szívesen használt, egyre több jelentésű jelévé is formálódott. S ha utóbb e rózsakép-változattal találkozunk, akkor legyen annak bármilyen formája, továbbra is árasztja magából annak az univerzumképnek az ódon illatát, amely először fogadta magába. S vall arról, hogy e történelmi világképnek melyik részletében – a kozmológiájában, a teológiájában vagy az antropológiájában – látták oly fontosnak a rózsát.

Eco szimbolikus képekben megjelenő rózsái – vagy azért, mert kicsúszott mögülük az értelmezést segítő világkép, s az ahhoz való visszatalálás nehézségeibe ütközik, vagy mert összetorlódtak – már-már semmit sem jelentenek: „... misztikus rózsák, rózsának rózsáélete, a rózsák háborúja, a rózsák a rózsák a rózsák, a rózsakeresztesek, köszönet a pompás rózsákért, tündöklő tiszta rózsaszál”² – S ha már nem különböztethető meg a szúfik, a ferencesek, a domonkosok és a középkori német misztikusok rózsaképe, ne is folytassuk a sort a szimbólumszótárak minket érintő címszavainak fölsorolásaival.

Az *ecoi* magyarázat – a regény utolsó sorának hexameterére – megértése sem mindig elég a kulturális beavatottság híján lévő olvasónak. A *rózsa neve* utolsó sora Morlay-i Bernát 12. századi bencés szerzetes *De contempu mundi* – a világi javakról lemondást szorgalmazó s a skolasztika útmutatása szerint egyéni invenciótól mentes – verséből származik: *stat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus*. A nominalista olvasat – ha valaki ennek ismeretével rendelkezik – egyjelentésűvé, de végtelen kommentárral kiegészítendővé teszi e sort. A *hajdani rózsa név csupán, pusztá neveket markolunk*, így végződik a regény s egyben a vén elbeszélő utolsó mondata. S ha e rózsa szimbólumokként létezett, még inkább így van. Az universalé-vita két álláspontja értelmében *vagy* a teremtő szájából – természetesen – elhangzó ‘*rosa*’ szó létezik először, s belőle származnak – legyenek bár képi, fogalmi szimbólumok vagy legyenek a naturáé – a dologi rózsák, vagy a dolgok léteztek először, s belőlük képződnek a mindegyik esszenciáját tartalmazó ‘*rózsa*’ szó hierarchikus olvasatai. E teológiai problémára Abelárd *nulla rosa est*-je is utal. A kereszténységben a skolasztika előtt virágunk pusztán szimbolikus természetű, s más sem olvasható belőle – igaz, ez sokféle módon tehető – mint az ideákról adott fölvilágosítás.

Pierre Abelárd fényes dialektikájú, közvetítő fölfogása szerint is a rózsa csupán szó – nem valóságos lény –, de mégsem az egyedi rózsáktól függetlenül létező dolog. A rózsa szó megelőzte az egyedi rózsákat, hiszen megtervezett öntőminta, s még mint univerzálé bekerül az öntvényekbe, az egyedi rózsákba, s az elménkben rejtett ‘*rózsa*’ fogalmába is. Az egyházra a nominalizmus vagy a realizmus a veszedelmesebb? Érthető az *ecoi* könyvtárt őrző vak ember beteljesedett sorsa: kétséges, emlékszik-e a rózsára, s az is, hogy ismerheti-e, tudhatja-e annak a nevét.

Egy könyvtáros számára probléma, hogy joga van-e a nevek – a nevekkel jelölt művek – között válogatni. Meg kell-e minden nevet – névvel jelölt munkát – őrizni, vagy csak azt, amely a Teremtőtől származik. S hogy ez a gyűjtemények gondozóinak kérdéses, azt Morlay-i Bernát versének könyvészeti munkában való föltűnése bizonyítja. Ugyanaz a gondolat jelentkezik itt, mint a kétes hagyomány szerint az alexandriai könyvtár arab fölégetésekor: ha a gyűjtemény olyasmit tartalmazna, ami Alláhtól származna, elégethető, mert elpusztíthatatlan és később bármikor s bárhol föllelhető, ha pedig nem, akkor elégetendő, mert hiú, a teremtő értékét nem képviselő emberi termék, s nem a legfőbb lény akaratát közvetíti. Szabad-e hát tudni – hiszen mennyivel több, fontosabb kérdés létezik ennél –, mi a rózsa, s mindazt, amit a rózsa jelentett és jelent – kérdeztem egykor magamtól, s a válaszom e kötet.

S miként a bibliofil szerzetes könyvtárosnak, e könyv szerzőjének is el kellett afelett töprengenie, mely nyelvi, illetve képi rózsajelképet társít forrással

s tekint megjelenítettnek, s melyiket hagy a lelőhelyek félhomályában. Ekkor filológiai szempont vezérelte: ha szerencséje volt, s megtalálta az originális forrást, sosem tekintett el tőle, de ha nem, akkor a karakteres locusok között szabadabban, kifejtett okfejtése alapján válogatott.

Nemhogy a növényegyedek, de a fajváltozatok is mulandók. Ezek közül a már nem létező rózsák közül egy a *Codex vindobonensis*-ben látható, s nem létezik már Dioszkoridész gyógynövénye sem. A Giotto vagy a van Eyck-fivérek képeihez szolgáló modellek sem lelhetők már fel. A példák még bőven sorolhatók. Ábrázolatként maradtak meg, s többnyire – különös fejleményeként az emberi civilizációnak: művészettiszteletből s a jelképi tartalmuk miatt. Sokról csupán homályos sejtésünk lehet: milyen is lehetett a tüskétlen rózsza? Tán a pünkösdi rózsza (*Paeonia*), mint Dürernél, vagy a valódi tüskétlen faj, vagy az amerikai eredetű, Lucas Martini 1531-ben megjelent *Der christlichen Jungfrauen Ehrenkränztlein...* munkájában népszerűsített büdöske (*Tagetes*), amely sárga színe miatt lett az ellenreformáció erkölcsbotanikai rózsája – vagy a tüskétlen rózsza csupán a szimbolikus gondolkodás egyik terméke? Krisztus és a pápaság értékelője, az arany rózsza egy logikai művelet végeredménye-e? Logikai művelet eredménye-e ez a különös lény, amelyet aztán boldogan azonosítottak a reneszánsz herbaristák által az Andalúzián és Konstantinápolyon át Európába kerülő arab sárga rózsával, olyannyira, hogy a magánájtatosság segédeszközébe, az olvasóba is bekerült, vagy annak a bizonyítéka, hogy, bár a szakemberek forrás híján nem tudnak róla, de mégis létezett sárga szirmú rózsza az arab világgal kapcsolatot tartó keresztény területen is? S milyen a Mária barokk környezetében ábrázolt kék rózsák botanikai előképe? A rózsza szimbólumtörténete megválaszolható kérdéseket ébreszt más diszciplínák művelői számára is.

Tekintsük tehát könyvkiadói gondoskodásnak azt, hogy a regényhez fűzött ecoi széljegyzetet a legtöbb európai kiadásban a *Rózsza neve* után csatolják: a középkor monostori világában játszódó história annyira tükrözi a monasztriális gondolkodást s annak rejtett és lassú belső átrendeződését, hogy egy másik kor gyors tekintetű olvasójának tájékozódáshoz szükség mutatkozik segítségre, ha a mű szellemében akarná a könyvet olvasni.

Mivel az a másik szerző, aki itt rója a sorokat, rendkívül sokat köszönhet Eco olvasásának, biológus, művelődéstörténész s író, rengeteg dolgot nem tud, s nagyon sokról szót sem ejt. A rózsza kultúrtörténetének íróját a lassú újramondás és a körültekintő kommentálás elve vezérelti, s számára a legnagyobb gondot az jelentette, hogy a bőséggel feltáruló források közül melyekről szabad nem beszélnie s melyeket kell az említés fényébe emelnie. Kérdéses ugyanis, hogy amikor a virág az ókori illetve a középkori orvosbotanikusok medicinális okfejtéseinek, enciklopédikus munkák labirintusainak felkutatandó

tárgya, amikor a középkori esztétikai diskurzusban fénytani, szintani értelmezések mellékesen odavetett jegye, amikor a romanikából gótikába áthajló képzőművészetben az ornamentalitás átértelmeződésének segítő-társa, a naturalizmusban testbe öltözött forma, vagy amikor a romantikában a rózsza allegóriaként illetve szimbólumként való viselkedése elkülönül, akkor hogyan beszéljen illően mégiscsak a virágok virágáról – s az abba befoglalt utasításokról? Nem is szólva arról, ha tekintetbe kell vennie a botanika megveszekedett purizmusát. Ezért azt az utat választotta, hogy addig, amíg az adott korszak adott diszciplínájának rózsaképe nem dereng fel, vállalja, hogy átböngészi a kép értelmezéséhez elengedhetetlenül szükséges mentális közeget, s áttekinti – például a koszorú- vagy az illathaszna-
lát okát, a Paradicsomról való elképzelést – azt, ami utóbb magába foglalja a virágot.

A rózsza, amelyről minduntalan kiderül, hogy mégsem annyira kitüntetett élőlény és jelkép, hogy kizárólag róla essék szó, saját történetéhez csak úgy juthat, ha a korszakok fő kérdésvetéseivel párhuzamos, a velük kapcsolatot tartó mellékszálak összeköthetősége világossá válik. Mégis, amikor kiderül, hogy a hol aggályosan tekintélytisztelő s a rózsahagyomány felülírásától elrettenő növény- és jelképhasználók képzeletét s a képzetek kognitív meghatározóit ugyanúgy egy vagy több (de mindenkor kevés) szálba össze lehet szőnini, miképpen a rózsza egyéni újraértelmezéseit, akkor bizonyosságot nyer, hogy a civilizáció történetébe beágyazódott rózsatörténet feltárásra és összeolvasásra érdemes, izgalmas örökség. A gondolkodás története nyújtotta a legtöbb szempontot a história szakaszolásaihoz, s kérdéseket is feltett, többnyire a kozmológia, az élettudományok, s a parxis hangján, amelyek megválaszolása elől nem lehetett kitérni. Melyek azok az egészen egyszerű alakzatok, amelyek leginkább szolgálják a hagyomány életben tartását, s melyek eredményezik a megváltozást, illetve az eltüntetését?

Miként segíti elő egy nyelv – s erre kitűnő példa az oly hosszan használatban maradt görög és latin –, hogy kényszerpályán maradjon az érzék-szervileg megragadható s annak a fogalma, hogyan segíti elő a patrisztika és a skolasztika kedvelt eljárását, az etimológiai kontúr meghúzását, miként tartja foglyaként a szóképeket s miként a képi szimbólumokat? Ha a latin *rosa*, amely Krisztus vérének jelenti, ezen az úton társítható a harmattal (*ros*), s összefüggésbe hozható Hóseás próféta könyvének kijelentésével: „*Harmat leszek Izráelnek / virágzik mint a liliom*” (Hós 14. 6–7), az nemcsak azt jelenti, hogy utóbb, a vulgáris nyelvekre lefordítva a liliomot örömmel cserélik át a rózsára, hanem azt is, hogy visszasejlik az antik pogány hagyomány: miként a hajnali harmat termékenyíti meg a különös becsűnek látott rózsát, a krisztusi vér az Egyházat. Idősebb Jan Brueghel (1568–1625) és

Pieter Pauwel Rubens (1577–1640) *A látás allegóriája* (1618, Prado, Madrid) című közösen készített festményén, mivel az érzet latinul nőnemű, ezért ruhából kibontott keblű nő emeli szeméhez, hogy figyelhesse, a fehér virág-szálat. Ugyancsak meztelen nő szippantja a rózsá illatát id. Jan Brueghel *Öt érzék* c. sorozatának szaglásallegóriáján (1618, Prado, Madrid).

Mikor és kik számára akadály a szimbólumok több s kevesebb megmagyarázottsága, s melyek azok a kerülők, amelyek mégiscsak visszaadják – ha megváltozott tartalommal is – a jelkép használatát, illetve érthetőségét? Csupán szimbólumtörténeti vétség-e az, hogy Szent Ferenc a sebei vérével áztatott tövisbokrot, amely a Santa Maria Portiuncula-templom mellett nő, s amely rózsává változván a szentség csodájának bizonyítéka lesz, letépi s az oltárra helyezi? Ezáltal csupán ugyanazt a véleményt képviselte, mint tudósabb kortársai: a rózsá sem más, mint egy test ruhájába öltözött, megértésre váró fogalom. Vagy mégsem? Hogyan segíti egymást a *tipológia* és az *esztétika*; egyáltalán, a reneszánsz utáni esztétikai értékelésnek föltétele-e az alkotások tipológiai rendezettségének mély ismerete? Rilke rózsája kizárólag e kérdés létezésére utal, mások – Alekszandr Blok, Saint-Exupéry, Borges – egyéni jelképeihez pedig e két, akár egymással kapcsolatba se hozandó módon is hozzáférhetünk. Megtalálhatóak-e mindenkor azok az értelmezési sarokpontok, amelyek segítségével egyidejűleg több kérdés is megnyugtatóan megválaszolható?

A rózsá, amely az egyed- és a fajfenntartás szimbólumai között *az öröm kifejezője*, magán és közösségi szimbólum. *A szerető és a szeretett virága*, s találkozásuk megtisztelője. *A vendéglátás* kelléke: legyen az a földön vagy égen, asztalnál vagy ágyban. De mikor és mi számít valódi, netán szent megvendéglelésnek? – erre korszakonként, térségenként mindig más lesz a válasz.

Az utolsó görög egyházatyának tekintett, X. Leó pápa által 1890-ben tanítónak avatott, azaz a nyugati kereszténységben is tisztelt, buzgó Damaszkuszi Szent János (676 k.–753) olyan szír keresztény, aki a damaszkuszi kalifátusban, Adb el Malek kalifa udvarában tevékenykedett, s édesapja nyomán – aki hite ellenére, a moszlim tolerancia jegyében, magas állami hivatalt töltött be – öröklő a kincstárnoki állást. János, ugyan keresztény szemszögből, de beavatottként tájékozódik a latinitástól elhatárolódott, a bizánciak által tartalmában és nyelvvel fenntartott görög kultúrában, miként annak alakítóit is alaposan tanulmányozza. Továbbá kortársaihoz képest kiugró mértékben járatosa a muszlim mindennapoknak, miként részese a nyugati keresztény ismertek javából is. Imponáló polikulturalitásának nyomai abban a kéziratban is megmutatkoznak, amelynek a felirata így hangzik: *Ájtatos Atyánk, János, a damaszkuszi Manszúr, beszéde Úrnőnk, az*

*Istenszülő és mindenkor Szűz Mária szent és szerfölött dicsőséges elszenderedéséről és átviteléről.*³ A templomban elmondott szöveg annak a nyugatinál keleten hamarabb jelentkező Istenanya-kultusznak csodálatos megnyilvánulása, amely ünnepnapokat rendel Mária tiszteletéhez. A 3. századtól kezdődő, a 431-i Efezusi Zsinatra megszilárduló Theotokosz-dogma, a népvallásosság betetőződéseként, a Krisztus-ünnepekhez illeszti Mária alakját. Damaszkuszi Szent János beszéde az augusztus 25-re eső, Jeruzsálemben a 4. század végén is megült, nyugaton majd a 7. században elterjedt ünnepélyre készült. E textus rózsaképét az iszlám és mindkét kereszténység-változat együttese formázza, ámbár kétségtelen alapszövegének alapvetően keresztény a jellege.

„Nincs ember, aki az Istenanya evilágból való szent eltávozását érdemben dicsérni tudná...” – veszi kezdetét a homília, s folytatódik a kéréssel: *„Legyetek ti is elnézők ... a beszéd gyöngesége iránt.”*⁴ S tovább: *„Olyan ez, mint amikor valaki az Isten részéről adott kormányzást a császárra és a vele azonos fajtájúra rábízná, és az örökös tulajdonosnak töltené meg az asztalt mindenféle finomságokkal dúsan, sokféle bódító fűszerrel hintve meg a királyi ingyencségeket, de nem kellő időben hozná az ibolyát és a rózsát, amely a bíborral azonos színű, és a tövis legillatosabb sarjadéka, még zöldék lennének a bimbói, noha ezekből bukkan elő mindkét szín, és éri el szép pirosságát fokozatosan, és ősszel adja méznél édesebben illatozó termését, így nem az ajándék teljes mivoltában, mégis felajánlja a vendégnek, és megcsodálja a liliumok feltűnően legszebbjét, mivel igen jól tudja, hogy a földműves is leginkább a kedveskedő ajándékoknak örül.”* A szöveg ornamentális alakítása a görög, a hellenisztikus s az azokra egyként támaszkodó bizánci és arab érzékenységet tükrözi: szépséges retorikai fogás olyan vendéglátásról beszélni, amely pompája ellenére mégiscsak tökéletlen – hiszen nem az Isten, hanem a neki alárendelt: akár a császár, akár a vele azonos fajtájú, szentbeszédet mondó szerzetes szerző – a vendéglátó. Így, ez a trakta csupán arra szolgál, hogy rámutasson, milyen lesz majd a tökéletes együttlét: az, amikor valóban az Isten asztalához telepedhet le a hívő.

A keleties bőség ellenére mégiscsak alacsonyrendű lakoma (még ha szellemi is) része a gazdagon megterített asztal, a kábító fűszerek, de a (megkésve hozott) koszorúzásra szolgáló növényzet is. S a profán fölhasználástól ellendül a szöveg: a rózsaszirmok színe pirosból sötétedő bíbor, de még a bimbók zöld csészeleveleik takarják. A színek mellett a virág illata, továbbá az ősze megérő, mézédés csipkebogyó is jelen vannak. Damaszkuszi Szent János korában egyedülálló módon kultikus, táplálkozási s medicinális használatúnak állítja a rózsát, még ha allegorikus keretbe helyezve is, s az idejében bekövetkező vendéglátás jegyeit sorolja. Arról se

feledkezzünk el, hogy e színeknek, illatnak, rejtett évszakiságnak ismert a humoralpatológiai értelme is – ezek komplexitásáról a latinitás éppen ebben a tájban kezd elfeledkezni. S ne feledjük azt sem, hogy a zöld szín az arab világ számára mennyei jel. És azt sem, hogy mind az erős-csípős fűszereknek, mind az illóolaj tartalmú növényeknek a szerepe azonos: a test felszínének közvetett illetve közvetlen hűtése, a komfortérzet emelése.

A megkésetten érkező, lakomai virágok, sejthetjük, arra utalnak, hogy a vendégség résztvevői nem készültek még fel méltóképpen az ünneplésre: ők maguk azok a bomlófélben lévő violák és rózsák, akik ugyan Istentől erednek, de éretlenek arra, hogy a vendégajándékot a megjelentek Istennek máris visszanyújtsák. S tovább: maga a földi vendéglátó, sőt a vendégségről beszámoló beszéd írója sem kész arra, hogy méltóan fogadja a koszorúzás aktusát. (Az egyetlen jegy ajándékozási láncolatban való vándorlását a Gábrieltől származó *Ave Maria* hívők általi mondogatásában, a rózsafüzér pergetésében épp úgy, mint Shakespeare *Szentivánéji álom* színpadi munkájának szövegében illetve Saint-Exupery *Citadellájában* megtaláljuk...)

Az érzéki gazdagságtól a 8. század latinitása egyelőre irtózik, de a bizánci világ sem kedveli különösebben. Annál inkább a reneszánsza elején álló arabság világa – hiszen azt testies allegóriának tekinti.⁵ A rózsza ennyiféleképpen árnyalt s mégis egységben maradó, profán és szakrális összekötéssel bíró megjelenítése azokat jellemzi, akik a növényt botanikai valóságában is ismerik, s naturális fölhasználásától nem idegenkednek. S akik számára a földi jelenségek nem taszítóak.

Európa kulturális széttörésének eredménye, hogy az eltérően fejlődő terfelek rózsatoposzaiból számtalan egyéni rózsajelkép is kibontakozik. S nem csak akkor, amikor nem zárkóznak el egymás hatásának befogadásától, mint a középkori moszlim reneszánsz és a fejlődő keresztény skolasztika andalúziai, szicíliai, bizánci találkozásában. A huszadik század két, rózsamisztikába belebonyolódó irodalmára, Antoine Saint-Exupéry, illetve Jorge Luis Borges számára termékeny lehetőséget jelent a moszlim és keresztény hagyomány együttes alkalmazása.

Saint-Exupery valamennyi regényének kertelképzelése oly annyira az arab hortusokban való jártasságát tanúsítja, hogy a rózsái is ezt követik, ámbár a legfőbb rózsza – *A kis herceg* B-12-es bolygón élő, anyaként és uralkodónőként viselkedő virága – Mária növényi hasonmása. S ezt követi a Kis herceg habitusa is: maga is az alázatoság-Máriája képek kék külsejű, piros belsejű köpenyét, attribútum rózsáját idéző köpenytűjét viseli, s úgy ápolgatja virága vonzó emlékét, ahogy a rózsát a bele oly sok mindent látó hívők. Borges a racionális és az intuitív módszerek összekapcsolhatóságát implikáló szúfik és a keresztény szegényrendek elképzelését vegyíti: a

szellem bíbor-fehér-sárga színeivel rendelkező virágról fontos megjegyzései vannak, s ezek egyetlen történeté olvashatóak.

A kulturális hasadások térfeleinek eltérő mentalitását egyidejűleg követők munkásságának áttekintése különösen eredményes. A barokk udvari költő, a magyar Gyöngyösi István élete első szakaszát protestánsként, végét katolikus hívőként élte. Mindez, éppen a rózsajelképekhez való karakteristikusan más volta miatt, reprezentációs hosszúverseiben is tetten érhető. Sőt, a *Rózsakoszorúban*, az első fejezet még a humanista hagyományokra támaszkodó protestáns értelmet követi, de a többi három már a katolikus.

Igyekeztünk minél több rózsáról referáló locust egybegyűjteni s megkeresni azokat a diskurzusokat, amelyek együtt vagy külön hozzájuttatnak e pontok összeolvasható jelentéséhez. Ehhez némelykor elég volt egy-egy szerző fennmaradt, jellemző életművének, illetve művének a föltárása, máskor éppen a filológiai kapcsolatrendszer feltérképezése volt a gyümölcsözőbb. Ilyen szempontból heterogén e beszámoló. De abból a szempontból is, hogy igen változatosak – ámbar korszakfüggők – az elemzéshez segítségül hívott diszciplínák és elméletek. A szépségről utasítással rendelkező teológia, filozófia, máskor az esztétika, vagy éppen a könyvtártudomány ígéri a ráláthatást.

JEGYZETEK

1. ECO, Umberto (1988) *A rózsza neve*. Széljegyzetek a *Rózsza nevéhez*. Árkádia. Bp. 589. ford. Barna I.
2. Ua.
3. *Homilia in Dormitionem 2.*, Die Schriften des Johannes von Damaskos V., ed. B. Kotter. Patristische Texte und Studies 29, De Gruyter, Berlin, 1988. 516–540. magy. *Damaszkuszi Szent János Beszéd Szűz Mária elszenderedéséről és átviteléről*. In: *Az egyházatyák beszédei Mária ünnepekre*. Ókeresztény örökségünk. Jel Kiadó, Bp. 2002. 164 – 190. ford. Vanyó L.
4. *Homilia in Dormitionem 2.1.* ford Vanyó L.
5. vö. GÉCZI J. (2002) *A muszlim kertek*. Terebess. Bp. valamint Kéri K. (2003) *Holdarcú, karcsú ciprusok*. *Nők a középkori iszlámban*. Terebess. Bp.

EGY MÁSIK HÁRSFÁRÓL

A fa úgy világított mint a ha
a mondat elején Belsejéből süttött
és szaladt sugarasan szerte a nemesfém
fény s a levelek e mélyhűtött mézben
megdermedt kezek Október vége van
s holnap a hó jön, ő pedig elmegy
Felnőttben tiblából így a gyermek
és kinéz – a hegyekig lát – szemén
hiszen e látvány személyes
öntörvényű és a sziklák peremétől véres
A fa a szirten
miként a gyermek e havazás-előttben

INTARZIA

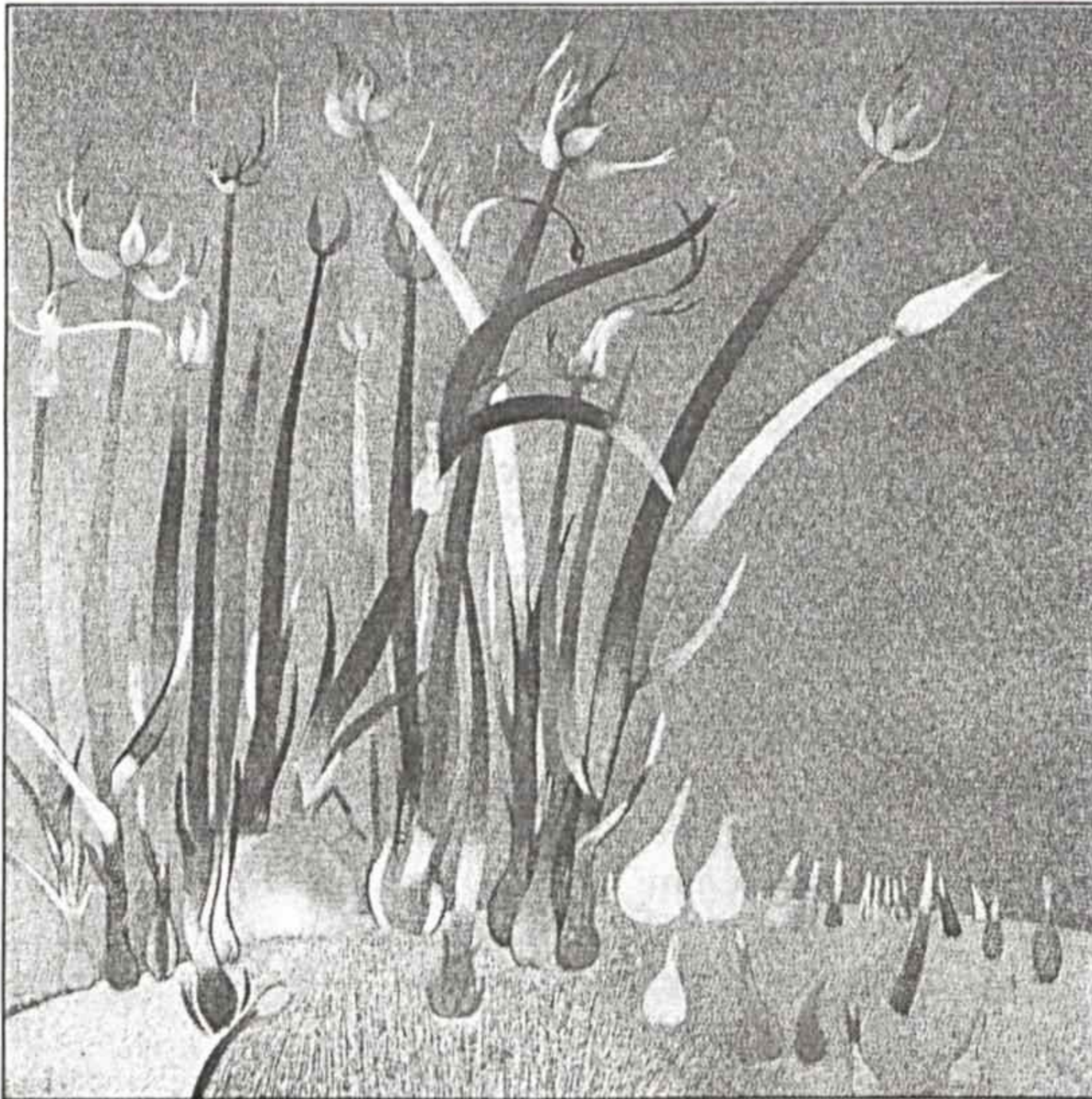
Hogy is lehetne papírból képet
a szavaidból téged kivágni
és összerakni mint még egészet
az olló a szétszelt szeletet Így

kívánlak teljesnek tudni Akarok
még hozzád a teljes eget
ha válladhoz ér a vállam
fölöttünk legyenek fellegek

vagy legalább némi tér s levegő
Aztán semmi többet A nyál
a számban összefut s csomókba
áll össze a krómfehér nyár

HALLGATOM

Hallgatom a falat
Mennyi elnyelt
szó van benne ami néma lett s nyomtalan
s hány hindu hold vajszínét fogadta magába
hogy e cementtől kemény legyen
Nézem mint cikkelyekkel tömött enciklopédiát
amelyet olvasni nem tudok: ismeretlen
nyelven írták és írják tovább
amíg sok lapja be nem telik Egyetlen repedés
– így fut lábon az ér – kék hálózata
jelzi, e könyv sem lesz örök

Földi Péter: Fölmagzott hagymák (1983)
Fotó: Szerényi László